

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Кваліфікаційна робота (проект)

На здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувач другого
(магістерського) рівня вищої освіти
другого року навчання 11-291 М групи
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Спеціальна освіта
Зелінська Світлана Миколаївна
Керівник: к.психол.н., доцентка
Ляшко В.В.
Рецензент: к.психол.н., вчитель-
дефектолог НВК №48 Шевцова Я.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Правове виховання підлітків з порушеннями інтелекту як педагогічна проблема	7
1.1. Поняття, принципи і функції правового виховання школярів.....	7
1.2. Система і механізм правового виховання. Правова вихованість.....	11
1.3. Правова культура.....	15
1.4. Організація правового виховання у закладах спеціальної освіти.....	19
РОЗДІЛ 2. Експериментальне дослідження рівня правової вихованості підлітків з інтелектуальними порушеннями	25
2.1. Обґрунтування методики дослідження рівня правової вихованості підлітків з порушеннями інтелекту. Методика дослідження.....	25
2.2. Результати констатуючого експерименту та їх аналіз.....	34
РОЗДІЛ 3. Технології формування правової вихованості підлітків з порушеннями інтелекту	40
3.1. Особливості корекційно-розвиваючої роботи по формуванню правової вихованості підлітків з порушеннями інтелекту.....	40
3.2. Орієнтовна програма організації виховної роботи у спеціальній школі.....	44
ВИСНОВКИ	56

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....58

ДОДАТКИ.....64

Додаток	А.	Кодекс	академічної
доброчесності.....			64

ВСТУП

Актуальність дослідження. Демократизація суспільства, успішний розвиток держави багато в чому залежать від громадянських якостей підростаючого покоління. На сучасному етапі розвитку українського суспільства правова освіта школярів стає предметом державної політики і обов'язковою, невід'ємною частиною освіти, починаючи з початкової школи.

Незалежний розвиток держави знаменує перехід України в стадію громадянського суспільства, правової держави, ринкової економіки, визнання людини, її прав і свобод найвищою цінністю.

В даний час все більше уваги приділяється проблемам правової освіти дітей з особливими освітніми потребами. Це пояснюється двома основними причинами: необхідністю розглядати правову освіту, як безперервний і систематичний процес протягом усього періоду шкільного навчання і ступенем засвоєння елементарних правових знань, умінь і навичок в найбільш сприятливий період емоційної взаємодії дитини із суспільством [17].

Актуальність даної теми визначається особливою домінуючою роллю правової культури в процесі соціалізації особистості. У сучасному суспільстві правова культура виступає найважливішим компонентом загальної культури людини. Вивчення у спеціальній школі питань з правового виховання має принципове значення для подальшої соціалізації майбутнього випускника, його адаптації та інтеграції в суспільстві.

Ретельна розробка проблеми правового виховання школярів почалася у 80-х роках ХХ століття з впровадженням у навчальні заклади нового предмета – правознавства. У проблематиці нашого кваліфікаційного проекту інтерес викликають наукові пошуки вчених-педагогів Бармак М.С., Барило Т.М., Бермана В.К., Бадахова С.К., Ваулина Т.Г., Воєцької Т.В., Воронова Б.А., Гринь І.І., Горобець Н.С., Головченка

В.В., Давыдова В. В., Козубовської І.В, Матвиенко І.М., Митюнової І.Г., Мустаева Ф. А., Оксамитного С.В., Нікітіна А.К., Оржеховської В.К., Обухова В.С., Суранчиева Г.Т. Твердохліб Л.П, Шевченко Я.С. та ін.

Однак, проблема правового виховання школярів з порушеннями інтелекту у вітчизняній літературі майже не висвітлюється, а у закордонній до певної міри висвітлюється тільки в працях Пузанова Б.П., Торхова, А.В., Кисліциної Т.В., Царик І.А., Чернявської А.С. та ін.

Проблема прав і свобод підлітків - одна з найдавніших проблем, що вирішуються людством. Важливість її рішення полягає в тому, що здійснення прав особистості є однією з головних умов фізичного і психологічного благополуччя підростаючого покоління, його морального розвитку. У зв'язку з цим велике значення для позитивної соціалізації підлітків мають правові норми, що регулюють різного роду суспільні відносини з їх участю [1].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами : дослідження кваліфікаційної роботи виконані відповідно до напряму науково-дослідної роботи кафедри спеціальної освіти Херсонського державного університету «Зміст і технології навчання в системі спеціальної освіти та інклюзивному освітньому середовищі» № 0119U101727 від 22.11.2019 р.

Мета дослідження полягає у визначенні рівня правової вихованості підлітків з інтелектуальними порушеннями та шляхів його підвищення у закладах спеціальної освіти.

Відповідно до мети були виділені наступні завдання:

1. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясувати сутність і стан розробленості проблеми правової вихованості підлітків; розкрити зміст ключових понять.

2. Розглянути значення правового виховання для учнів спеціальних шкіл підліткового віку.

3. Визначити рівень сформованості правового виховання підлітків з порушеннями інтелекту.

4. Визначити технології підвищення рівня правової вихованості підлітків, визначивши загальні вимоги до організації правового виховання у спеціальній школі, та умови їх реалізації.

Об'єкт дослідження – процес організації правового виховання учнів з інтелектуальними порушеннями у спеціальній школі.

Предмет дослідження – специфіка організації правового виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями як детермінанти формування їх правової поведінки.

Методи дослідження: Для вирішення поставлених завдань використовувався аналіз, систематизація та узагальнення психологічної та педагогічної літератури, які дали можливість з'ясувати теоретичні засади поставлених задач і підходи щодо розв'язання проблеми діагностування й формування правової вихованості у підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Для вивчення стану сформованості правової вихованості підлітків використовувалися: констатуючий експеримент, спостереження за навчально-виховним процесом школярів та у позаурочний час, бесіди, анкетування. Методи кількісного та якісного аналізу і узагальнення експериментальних даних.

Наукова новизна одержаних результатів: уточнено та конкретизовано змістове наповнення правового виховання підлітків (визначено зміст, задачі, завдання та принципи та функції; зміст показників і рівнів сформованості складових правової вихованості учнів; зміст та методи правового виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями; дістали подальшого розвитку теоретичні засади вивчення проблеми правосвідомості у підлітків з інтелектуальними порушеннями, зміст правового виховання у спеціальній школі.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження

можуть використовуватися при розробці заходів, спрямованих на вивчення правової вихованості та підвищення її рівня у підлітків з інтелектуальними порушеннями, а отримані результати дослідження – під час розробки програм, посібників з навчально-виховної роботи для спеціальних шкіл, навчальної літератури для студентів-дефектологів, слухачів системи безперервної освіти, педагогів-практиків.

Апробація результатів дослідження відбувалася на засіданні методичного об'єднання вчителів Херсонської спеціальної загальноосвітньої школи №1 Херсонської міської ради у 2021р.

Публікації: результати дослідження кваліфікаційного проєкту висвітлено у статті «Організація правового виховання підлітків з інтелектуальними порушеннями як основи їх правової культури» що направлена до друку у збірник наукових праць Херсонського державного університету «Магістерські студії» 2021 р.

Структура роботи: кваліфікаційна робота викладена на 64 сторінках друкованого тексту, з них 57 – основного. Складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 назви).

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. **Поняття, принципи і функції правового виховання школярів**

Вступаючи у доросле життя, молодим людям з інтелектуальними порушеннями необхідно бути психологічно і практично готовими до змін, що відбуваються в суспільстві з одного боку, а з іншого - до зростаючої соціальної відповідальності і самостійності поведінки в межах моральних і правових норм. В даний час, у більшій частині сучасної молоді спостерігається рівень правової культури, який не відповідає вимогам суспільства.

Рішення даної проблеми вбачається в цілеспрямованому підвищенні рівня правової культури молоді, що сприятиме формуванню соціально-активної особистості, здатної правильно будувати взаємини з суспільством, державою, іншими людьми.

Дані соціологічних досліджень за останні роки виявили найбільш характерні недоліки в роботі з правового виховання [5, 25]:

- повна ізоляція правового виховання від повсякденної, практичної діяльності, що знижує ефективність роботи за трудовим, моральним, патріотичним, економічним, екологічним та іншими напрямками виховання неповнолітніх;

- роз'єднаність різних відомств, що проводять профілактичну роботу з неповнолітніми;

- неефективність профілактичної роботи в школах, середніх спеціальних освітніх установах, закладах соціального обслуговування.

Будучи одним з основних інститутів соціалізації особистості, загальноосвітній спеціальний заклад відіграє особливу роль і в процесі

формування правової вихованості школяра, цілеспрямовано формуючи повноцінного члена суспільства, здатного орієнтуватися в правовому середовищі і діяти з повним усвідомленням відповідальності за свої рішення і дії [44].

Зараз, особливо важливим постає своєчасне приведення в дію такого засобу профілактики правопорушень і злочинів як виховання законослухняних громадян, приділення особливої уваги вмінню добувати правову інформацію і користуватися нею, а це, значить, мислити, приймати рішення, результативно і безконфліктно вирішувати життєві проблеми, що пристосовує учня з порушеннями інтелекту до самостійного і автономного існування після школи [32].

У спеціальній педагогічній літературі зазначається, що «У процесі формування правової культури мова йде про виховання особистості, характеру дитини. Недостатньо сказати дитині, що вона зобов'язана поважати права людини. Необхідні спеціальні тренування, що закріплюють ці принципи в її свідомості, щоб у подальшому вона могла використовувати їх незалежно від своєї освіти і соціального положення. Правове виховання в сукупності з нормами моральної поведінки формує соціальну зрілість школярів. Тільки в умовах поєднання правових і моральних норм і правил поведінки учень стає законослухняним, дисциплінованим і виконавчим» [19].

Виховання є одним з видів діяльності по перетворенню людини або групи людей. Це практико-перетворююча діяльність, спрямована на зміну психічного стану, світогляду і свідомості, знання і способу діяльності, особистості та ціннісних орієнтацій вихованця. Свою специфіку виховання виявляє у визначенні мети і позиції вихователя по відношенню до вихованця. При цьому вихователь враховує єдність природного, генетичної, психологічної та соціальної суті вихованця, а також його вік і умови життя.

У правових документах прописані найважливіші завдання виховання, які полягають у формуванні у школярів громадянської відповідальності та правової самосвідомості, духовності і культури, ініціативності, самостійності, толерантності, здатності до успішної соціалізації в суспільстві та активної адаптації на ринку праці.

Правове виховання - процес формування правової культури, правової поведінки, що полягає в здійсненні правового всеобучу, подоланні правового нігілізму, формування законослухняної поведінки [14].

Правова вихованість - внутрішній духовно-правовий стан, в якому знаходиться особистість в момент прийняття рішення про те, як вчинити в тих чи інших обставинах. Це стан правосвідомості особистості, рівень її правової культури, готовність до правомірної або протиправної поведінки.

Мета правового виховання полягає в удосконаленні правової культури і правосвідомості громадян [15].

Завдання правового виховання [2]:

- формування необхідних правових знань;
- формування поглядів і переконань, що забезпечують високу повагу до законів держави;
- формування нетерпимості до правопорушників, а також високої правової активності;
- формування поваги до прав і свобод інших;
- прищеплення індивіду усвідомленого прагнення до правомірної поведінки.

Зміст правового виховання підростаючого покоління включає правове ставлення до держави, до праці, до сім'ї, до громадськості, державної та приватної власності. Неповнолітні повинні засвоїти норми і правила поведінки в суспільстві, свої права і обов'язки, основні положення про працю, про шлюб, що регулюють відносини батьків до дітей і дітей до батьків, законодавство про охорону здоров'я, основні положення цивільного і кримінального кодексів.

Правове виховання формує у дітей і підлітків почуття впевненості і самостійності в правовій сфері, стимулюючи цим правову активність окремої особистості, яка передбачає добровільне, усвідомлене, ініціативне, соціально і морально відповідальної поведінки людини [9].

Правове виховання включає наступні складові [9]:

- правову грамотність;
- правове мислення (свідомість);
- правове вміння.

Правова грамотність включає в себе знайомство з сутністю понять (закон, конституція, законодавство, нормативний акт, норма права, право), законодавчими документами щодо захисту прав дітей міжнародного, федерального і регіонального рівнів [30].

Дітей дошкільного віку доцільно знайомити з привабливою і відповідної їхньому віку формі з основами міжнародних документів щодо захисту прав дитини, сприяти розвитку у них почуття власної гідності, усвідомлення своїх прав і свобод, розвитку почуття відповідальності за свої вчинки і дії.

Для формування у дошкільнят елементарних уявлень про свої права і свободи, виховання поваги і толерантності до інших людей і їх прав важливо не тільки давати знання, а й створювати умови для їх практичного застосування. Організуючи роботу з даного напрямку, необхідно спиратися на провідні для дітей дошкільного віку види діяльності: ігрову і художньо-продуктивну [40].

Правове мислення ґрунтується на правових знаннях і являє собою вміння оцінювати задуми, вчинки, поведінку людей з точки зору норм права. Для розвитку правового мислення доцільно вирішення психологічних і педагогічних ситуацій, що мають місце в реальному житті. Правове вміння формується в ході вирішення цих ситуацій і завдань. Школярі навчаються проектувати свої дії в реальній дійсності, усвідомлювати цінність особистості, її прав і свобод [40].

Правове виховання здійснюється за допомогою різних форм виховання, конкретних способів організації виховного процесу. Форми виховання - зовнішня і поведінкова сторона взаємин педагога, фахівця і неповнолітнього.

Серед різних форм правового виховання виділяють *основні організаційні форми* [51]:

1. Правове навчання - передача, накопичення і засвоєння правових знань в загальноосвітніх школах, середніх спеціальних і вищих професійних навчальних закладах, установах соціального обслуговування.

2. Правове інформування, просвітництво, пропаганда - поширення правових ідей і правових вимог серед підростаючого покоління.

3. Юридична практика - передача юридичної інформації і знань, яка здійснюється за допомогою участі неповнолітніх у правозастосовчій діяльності, тобто фактичне застосування отриманих знань на практиці.

4. Самовиховання - навчання неповнолітніх, яке пов'язане з особистим досвідом, самоосвітою, а також власним аналізом правових явищ.

«У концепції модернізації в якості головного результату освіти розглядається готовність і здатність молодих людей з інтелектуальними порушеннями, які закінчують школу, нести особисту відповідальність як за власне благополуччя, так і за благополуччя суспільства. Важливими цілями освіти повинні стати формування високого рівня правової культури, правової свідомості, правової вихованості, знання основних правових норм і вміння використовувати можливості правової системи держави, вміння відстоювати свої права» [54].

1.2. Система і механізм правового виховання. Правова вихованість

Головний період формування правосвідомості - це шкільний вік. В даний час різко зросли можливості правового впливу на вдосконалення виховання і освіти підростаючого покоління, його громадянське, трудове і інтернаціональне становлення. Завдання педагога - надати можливість кожному школяреві отримати об'єктивну інформацію про права та відповідальності неповнолітніх в сучасному світі.

Процес правового виховання школярів починається з початкової школи, але більш гостро підліток відчуває потребу в освоєнні правових та етичних норм поведінки в 11-13-річному віці. Тому необхідно знайомити учнів з конкретними матеріалами Конституції, Кримінального Кодексу, Кодексу про адміністративні порушення, Сімейного кодексу, через різні бесіди, бесіди-роздуми, ситуативні практикуми, диспути і т.ін. [35].

Поставлені перед школою завдання, реалізуються через тісну роботу з батьками та учнями через такі форми роботи як: години спілкування, батьківські збори, бесіди, ігри, правовий всеобуч, шкільні та позашкільні заходи.

Неоціненною виступає роль класного керівника який складає виховну систему класу, що активно реалізується через різноманітні форми і методи виховної роботи по правовому напрямку: серія класних годин. Метою таких класних годин є закріплення на практиці чіткого знання і вміння використовувати на практиці прав і свобод громадян, знання основних правових документів; розвивати вміння цивілізованого спілкування, соціалізації [35].

І особливе місце в профілактичній роботі має приділятися формуванню правової вихованості підлітків.

Механізм правового виховання особистості в духовному внутрішньому зрізі (правовиховний процес особистості), може бути представлений у вигляді таких стадій [36]:

- 1) накопичення правових знань, правової інформації;

2) перетворення накопиченої інформації в правові переконання, звички правомірної поведінки;

3) готовність діяти, керуючись цими правовими переконаннями, тобто надходити правомірно, відповідно до закону.

Результатом дії механізму правового виховання є рівень правової вихованості особистості, її правова культура.

Правова вихованість - внутрішній духовно-правовий стан, в якому знаходиться особистість в момент прийняття рішення про те, як вчинити в тих чи інших обставинах. Це стан правосвідомості особистості, рівень її правової культури, готовність до правомірної або протиправної поведінки [36].

Рівень правової вихованості - це не тільки знання права і розуміння необхідності виконувати правові розпорядження. Він визначається ступенем сформованості ставлення до права і правовому закону як до цінностей, що знаходяться в демократичному суспільстві поза конкуренцією [36].

Практика показує, що людина, яка володіє юридичною інформацією та добре знайома з типовими моделями поведінки в екстремальних ситуаціях, має набагато менший шанс порушити закон, понести відповідальність, а головне, зможе захистити себе і своїх близьких. Будь-яка людина повинна навчитися бути впевненою в собі, знаходячи вихід із скрутного становища, і завдання класного керівника направити і підказати підліткам правильні шляхи вирішення заплутаних ситуацій.

Сучасна школа і суспільство мають у своєму розпорядженні достатній арсенал засобів для правового виховання учнів. До них відносяться, перш за все, ряд традиційних шкільних предметів (історія, література, географія, суспільствознавство) [26].

По-друге, для досягнення цих цілей створюються спеціальні шкільні курси. Так, у школах України вивчається в даний час курс "Правознавство", який охоплює такі області, як відповідальність за

правопорушення, життя сучасної сім'ї, цивільні права та ін. Існують й інші спеціальні курси, призначені для формування моральної, громадянської культури школярів.

По-третє, ці завдання вирішуються у позааурочній діяльності учнів і в позашкільній роботі з ними: це участь школярів у самоврядуванні, в виборних шкільних органах, в різноманітних справах школи, класу, заняття дітей в клубах, гуртках, молодіжних громадських організаціях, участь в соціально -політичному житті країни [26].

Основними показниками правової вихованості, зрілості випускника школи можна вважати знання законів, соціальної системи країни, вміння брати участь у суспільному житті, нетерпимість до порушення законів.

Вступаючи в юнацький вік, учні глибше осмислюють суть правових і моральних відносин за допомогою спеціальних навчальних предметів. Вони вивчають суспільствознавство, етику і психологію сімейного життя, що дає уявлення про сімейне право [12].

Правове виховання школярів старшого віку характеризується тим, що вони вступають в реальні правові відносини цивільної відповідальності в різних видах діяльності.

Вони практично засвоюють свої права та обов'язки через систему учнівського самоврядування, організацію та оплату продуктивної праці, організацію дозвілля, у відносинах один з одним.

Школярі знайомляться з життям трудових колективів, їх правами і обов'язками, участю в управлінні державою. Вони дізнаються про практичну діяльність адміністративних органів, судів, поліції, надають допомогу дорослим [21].

Деякі старшокласники, які порушують закон, набувають негативний досвід правових взаємовідносин, піддаючись за свої вчинки різних мір впливу та припинення. З метою запобігання правопорушень серед старшокласників з ними не тільки обговорюють правовий аспект їх відносин і поведінки, підсилюють профілактичну роботу, але і втягують їх

у правоохоронну діяльність як вищу форму морально-правового виховання.

На формування правової свідомості юнаків і дівчат надає певний вплив їх пристрасть до читання детективної літератури. Існує чимало високохудожніх пригодницьких творів, що задовольняють інтерес молоді до романтики пізнавального розслідування. Крім того, справді художній детектив завжди несе в собі глибокий соціальний зміст, що розкриває коріння і причини правопорушень, застережливий від протиправної поведінки [21].

Серед механізмів здійснення правового виховання велике значення має формування у дітей міцної морально-правової емоційної основи. Моральні почуття той ґрунт, на якому виростає моральна свідомість. У формуванні правової свідомості велику роль відіграє також відпрацювання уявлень про право, яке призводить до засвоєння школярами правових понять. В результаті учні старших класів отримують можливість осмислити правові аспекти своєї різноманітної громадської діяльності, з великою користю для себе обговорювати публікації на правові теми [7].

1.3. Правова культура

В даний час наша країна потребує формування нового підходу до формування правового виховання підлітків, як одному з наріжних каменів законності й правопорядку в суспільстві. Адже правова культура суспільства складається з правової культури окремої особистості.

Правова культура особистості - це перш за все рівень знання права кожного громадянина, шанобливе ставлення до права, вміння застосовувати на практиці свої юридичні знання [3].

У літературі правової спрямованості с зазначається, що «...правова культура особистості тісно пов'язана з правосвідомістю і спирається на неї наступними компонентами: досягнутим рівнем правової свідомості,

повноцінним законодавством, розвиненою правовою системою, ефективним незалежним правосуддям, широким спектром прав і свобод громадянина і їх гарантіями, міцними правовими традиціями, чіткою роботою правоохоронних органів, повагою законів і багатьом іншим, що визначає правову життя і правовий розвиток держави» [23].

Людина, як соціально-біологічне явище в процесі свого розвитку, гостро потребує морально-правової та психолого-педагогічної допомоги, оскільки саме на шкільному етапі формуються особистісні якості індивіда, зокрема правова культура і правосвідомість. Лише бездоганне правове виховання здатне запобігти розвитку правового нігілізму і правопорушень.

Правове виховання, як одна з фундаментальних основ становлення демократичної правової держави, складається з безлічі політичних чинників життєвого укладу, соціально-економічного устрою, внутрішньої політики, нормативно-правової ідеології, домашньої атмосфери, громадських традицій і освітньої сфери. А також благодійні об'єднання нарівні з органами правоохоронної діяльності і батьками можуть справити позитивний вплив на правове навчання і правове виховання неповнолітніх дітей [16].

Правове виховання дітей можна сформулювати в різних варіантах [8]:

- сукупність наукових засобів, прийомів і способів правового характеру, розроблені державними органами, освітніми установами, що переслідують єдину мету - формування високого рівня правової культури і правосвідомості особистості;

- профілактичні заходи виховного впливу школи, сім'ї, правоохоронних органів, спрямовані на вироблення правосвідомості і навичок правомірної поведінки школярів;

- цілеспрямований процес навчання представників підростаючого покоління правових знань, в результаті якого складається шанобливе ставлення до власних вчинків і поведінку в цілому;

- систематичне взаємодія людей один з одним з метою формування правосвідомості та правової культури;

- планомірне тиск на людське свідомість і поведінку для створення відповідних правових засад, понять, ціннісних складових, що забезпечують необхідні умови для її особистісного розвитку, підготовки до суспільного життя і активної життєдіяльності.

«Метою одержання найбільш повного комплексу правових знань запропонована методика правового виховання може бути реалізована за допомогою залучення учнів в розумово-практичну діяльність. Найбільш ефективні психолого-педагогічні засоби та методи взаємовідносин вчителів і учнів, оснащені достатнім вмістом, а також апробовані педагогічні методики, що застосовуються у відповідних ситуаціях, є основними складовими педагогічного процесу, націленими на позитивний результат. Запорука ефективності реалізації даного педагогічного процесу - гармонійне функціонування і взаємозв'язок педагогічних компонентів» [10].

Педагоги, психологи та юристи підкреслюють, що основна ідея роботи з формування правової культури школярів - визнання дитини повноцінною і повноправною особистістю: вільною та відповідальною, яка знає свої права і способи нормативного поведінки у випадках їх порушення, що володіє почуттям власної гідності і з повагою відноситься до прав і свобод інших людей, здатної на власний вибір і з розумінням, що сприймає думки і переваги оточуючих [10].

Відзначимо, що традиційна мета правового виховання в освітньому закладі - формування правових знань, правил поведінки в суспільстві, так як кожна дитина знаходиться в соціумі.

Опора на правове виховання - запорука успішного виховання підростаючого покоління. Тому завдання суспільства, держави і школи полягає в тому, щоб сформувати і закріпити всі необхідні навички правової культури школярів.

Основні напрямки роботи з формування правової культури школярів виділено в Концепції модернізації освіти і створенні нової української школи, де сформовані найважливіші завдання виховання неповнолітніх [3, 27]:

- формування у школярів громадянської відповідальності;
- розвиток правової самосвідомості;
- формування духовності, правової культури, самостійності,
- формування здатності до успішної соціалізації в суспільстві,
- здатність до активної адаптації на ринку праці.

Педагоги, психологи і юристи вважають, що робота по *формуванню правової культури* у школярів повинна бути розбита на три етапи [3]:

- робота з колективом школи, так як успіхи з даної проблеми багато в чому залежать і від підготовки педагогічних кадрів;
- робота з підвищення правової культури батьків. Фахівці з жалем відзначають, що найчастіше права дітей порушують не тільки незнайомі, але і найближчі дитині люди, і деколи виходячи з благих намірів;
- робота з дітьми, націлена на послідовне введення дитини в «правовий світ».

Правове виховання підлітків покликане стати змістом організаційної сфери всієї життєдіяльності учнів, сформувати необхідні особистісні якості для успішної реалізації в суспільстві.

Школа повинна стати першим досвідом участі підростаючого покоління в суспільному житті, цілеспрямовано включати своїх вихованців у систему суспільних відносин, формуючи у них почуття громадянськості, потреба мати свою життєву позицію, вміння і бажання її висловлювати, відстоювати за допомогою знання законів, дбаючи не лише про власний благополуччя, а й про процвітання суспільства в цілому [33].

У процесі формування правової культури отримані школярами правові знання повинні перетворитися в їх особисте переконання, в міцну установку, які допоможуть слідувати правовим розпорядженням. Згодом закладена педагогом правова культура переросте у підлітків у внутрішню потребу і звичку дотримуватися закону.

Процес формування правової культури школярів - це цілеспрямована діяльність з передачі досягнень (цінностей) в області права від одного покоління до іншого. До таких цінностей відносяться і правові ідеали, і чинне законодавство, і юридична практика, і механізми вирішення конфліктів, і способи захисту прав і свобод. Правове виховання підлітків покликане формувати високий рівень правосвідомості і правової культури суспільства в цілому [34].

1.4. Організація правового виховання у закладах спеціальної освіти

Соціологічні дослідження показують, що не кожен дорослий громадянин України добре знає закони і неодмінно оцінює свої дії з точки зору вимог громадської правової свідомості. Підлітки, взагалі, мають досить поверхові уявлення про правові явища, не замислюються над юридичними наслідками своєї поведінки, над тим, як оцінює цю поведінку суспільство. Особливо гостро ця проблема проявляється у школярів з інтелектуальними порушеннями [48].

Байдуже, а іноді і зневажливе ставлення окремих людей до громадської оцінки своїх дій нерідко призводить до появи антигромадських рис особистості, що безпосередньо проявляється в протиправних діях.

Вивчати право і здійснювати виховну роботу з правового виховання у спеціальній школі, необхідно починати з молодших класів, так як основи правосвідомості як фундамент формування особистості повинні

закладатися якомога раніше. Слід враховувати і той факт, що кримінальна відповідальність неповнолітніх за тяжкі злочини настає з 14 років.

У правовому вихованні початковий етап шкільного навчання дуже важливий, коли стихійні правові знання систематизуються та узагальнюються. Тому, у спеціальній школі навчання дітей «азам» громадських норм необхідно проводити вже в 1-му класі, з огляду на, що основні принципи права пов'язані з моральними категоріями. Це дозволить підготувати базу для подальшого правового виховання та освіти у старших класах [4].

Зміст правового виховання у спеціальній школі

У зміст правового виховання та виконання цивільних обов'язків входить правове ставлення до держави, до праці, до сім'ї, до громадськості, державної та приватної власності. Кожен випускник спеціальної школи повинен засвоїти норми і правила поведінки в суспільстві, свої права і обов'язки, основні положення про працю, про шлюб, що регулюють відносини батьків до дітей і дітей до батьків, законодавство про охорону здоров'я, основні положення цивільного і кримінального кодексу законів [29].

Зазначено, що: «...у шкільні роки учні повинні добре знати законодавчі акти, які їм адресовані. Мається на увазі Конституція України, законодавство про відповідальність неповнолітніх за порушення правопорядку. Ці правила переплітаються з наступними вимогами моральної поведінки: виконувати поради і розпорядження батьків, берегти і охороняти природу, державне, суспільне та власне майно, піклуватися про своє здоров'я, не користуватися забороненими предметами. Необхідність роботи з правового виховання викликана слабким знанням прав і обов'язків громадян України» [29].

Робота з правового виховання учнів спеціальної школи будується за наступними напрямками: суспільство, дитина, мої права, моя батьківщина, моя родина [29].

Головний період формування правосвідомості - це шкільний вік. Дитина дізнається багато про правові відносини між людьми: виникає усвідомлення себе суб'єктом права, тобто правосвідомість громадянина [6].

У шкільному віці дитина вступає в міжособистісні стосунки, нові для неї і їй необхідно робити вибір. Цей вибір залежить від багатьох факторів. І від того, наскільки людина здатна робити вибір залежить її громадянська позиція.

Соціальна роль школяра - нормативний спосіб поведінки. З набором прав і обов'язків, які школяр опанує поступово, при постійному ускладненні їх на кожному віковому етапі [4].

Ускладнення відбувається за рахунок того, що з віком здійснюється перехід у вимогах від регулювання поведінки школяра з боку вихователя і колективу до саморегулювання. У зв'язку з цим змінюється характер його співпраці з колективом і вчителями. Виконання соціальної ролі завжди пов'язане з певним самопочуттям. Залежно від того, якою мірою воно підкріплене позитивними емоціями, роль стає бажаною [4].

Велику допомогу по формуванню правової вихованості учнів з інтелектуальними порушеннями надають завуч з виховної роботи, психолог і соціальний педагог закладу спеціальної освіти.

Найважливішими завданнями школи і кожного класного керівника, вихователя є [14]:

- ознайомлення учнів з правовими актами держави;
- виховання шанобливого ставлення до законів країни і переконання в необхідності їх виконання;
- прищеплення навичок законослухняної поведінки, вміння захищати свої права і свободи в установленому порядку;
- засвоєння основних норм, що стосуються прав дитини, формування вміння застосовувати в конкретних ситуаціях отримані знання.

Успішна реалізація освітніх і виховних завдань, що стоять перед курсом правового навчання у спеціальній школі, багато в чому залежить від методичної організації навчальної роботи, яка визначається як змістом самого предмета, так і особливостями пізнавальної діяльності учнів.

Вся робота з правового виховання дітей з особливими освітніми потребами повинна будуватися на наступних принципах [42]:

принцип гуманізації - означає пріоритет загальнолюдських цінностей, життя і здоров'я людини, вільного розвитку особистості, виховання громадянськості, працьовитості, поваги до прав і свобод інших людей, любові до навколишньої природи, Батьківщини, родини;

концентричний принцип - кожен навчальний рік має свою наскрізну тему. Це допомагає вибудувати мета поступового переходу дітей «з країни дитинства в світ дорослих», дозволяє навчати дітей жити в злагоді з іншими людьми і самим собою;

принцип інтеграції навчальних предметів - матеріал, пропонований учням тісно пов'язаний з читанням, природознавством, образотворчим мистецтвом і т.ін.;

принцип комплексності - забезпечення дотримання принципу комплексності напрямків розвитку дитини таких, як пізнавальний, художньо-естетичний, ознайомлення з навколишнім світом, розвитком мови і т.ін.;

принцип громадянськості.

Провідною формою організації навчальної діяльності в спеціальній школі з правового навчання є урок. Відповідно до основними етапами вивчення матеріалу визначилися типи уроків. Підготовка учнів до сприйняття нового матеріалу здійснюється на вступних уроках.

З різноманітних видів уроків повідомлення нових знань найбільш повно відповідають специфіці предмета уроки, що включають елементи бесіди, в ході якої здійснюється розбір досліджуваних фактів, підведення учнів до правильного розуміння змісту матеріалу і висновку-узагальнення.

Цій же меті відповідають і фронтальні бесіди на узагальнюючих уроках [18].

Позакласна робота становить органічну частину всієї навчально-виховної роботи спеціальної школи. Відмінною особливістю цієї роботи є те, що вона не пов'язана жорстко регламентованої системою навчальних програм, і тому здатна швидко реагувати на все нове в соціальній, культурній, науковій життя [18].

Форми позакласної роботи - це спостереження, бесіди, екскурсії, зустрічі з людьми різних професій, обговорення і обігрування проблемних ситуацій, рольові ігри, дискусії, підготовка невеликих повідомлень по проблемі, вікторини, формулювання власних визначень деяких понять, морально-правові бесіди з емоційним контекстом, опорою на художні образи [46].

Значна роль в справі формування моральних якостей особистості підлітка з порушеннями інтелекту відводиться дитячій організації. В організації роботи спеціальної школи слід виходити з концепції Л.С. Вигодського про соціальну корекцію особистості особливої дитини.

За період існування різних дитячих організацій визначилися різноманітні форми діяльності учнів шкільного віку. Це збори, загальношкільні лінійки, літні оздоровчі табори, походи, спортивні ігри.

Те, що в процесі уроку сприймається як навчальний матеріал, що вимагає «заучування», в системі позакласної роботи, наділяючись ігровим змістом, стає для учнів ситуативно виправданою нормою поведінки. Поняття про такі моральні якості, що необхідні кожній людині, як дисципліна, товариська взаємодопомога в грі стають для учнів більш доступним, а отримані на уроках знання знаходять конкретне підкріплення [46].

Значна роль в справі правового навчання і виховання учнів спеціальної школи відводиться роботі школи і громадськості з сім'єю. Процес виховання призводить до успіху лише в тому випадку, коли він

безперервний і заснований на принципі єдиного педагогічного підходу. У роз'єднаності впливів, в неузгодженості методів полягає головна причина багатьох невдач у вихованні дітей і підлітків з порушеннями інтелекту.

Особливо важливим є забезпечення в організації позанавчальної діяльності школярів наступності між шкільними та позашкільними методами виховної роботи. Вся ця діяльність повинна бути організована за принципом «школа - центр і організатор виховної роботи» [21].

Досвід показує, що наявність знань у школярів з порушенням інтелекту далеко не завжди обумовлює відповідну цим знань поведінку. Тому велику роль в осмисленні учнями прав і обов'язків перед суспільством грає розвиток правових знань. У роботі з підлітками вчителю потрібно добре розбиратися в особливостях особистості таких дітей і вміти досягати з ними контакту і взаєморозуміння.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ПРАВОВОЇ ВИХОВАНOSTІ ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

2.1. Обґрунтування методики дослідження рівня правової вихованості підлітків з порушеннями інтелекту. Методика дослідження

На сучасному етапі розвитку спеціальної педагогіки гостро постає проблема підліткових правопорушень, причина яких вбачається у зростанні правової неосвіченості на тлі методологічного і методичного відставання психології і педагогіки в галузі правового виховання, що обумовлює низький рівень правової свідомості суспільства та кожної людини зокрема.

Вочевидь, що запобіганню правопорушень серед дітей з порушеннями розумового розвитку сприятиме підвищення ефективності їх правового виховання на основі врахування знань про особливості правосвідомості підлітків. На вивчення цих особливостей і спрямовувалося наше констатуюче дослідження [29].

Конкретними завданнями на констатуючому етапі дослідження були:

- 1) визначення складових правової дійсності, як змістової основи вивчення і становлення правової вихованості школярів;
- 2) розробка методики емпіричного вивчення рівня вихованості підлітків з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної школи;
- 3) емпіричне вивчення рівня вихованості підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Підлітки (неповнолітні) вирізняються у окрему кримінально-психологічну групу, що пов'язано з низкою особливостей. Вони стосуються власне злочинів, які скоюються неповнолітніми, та

психологічних характеристик, притаманних цій віковій групі [11, 13, 40]. До основних протиправних вчинків (проступків) дітей підліткового віку відносяться: хуліганство, лихослів'я, систематичне порушення дисципліни, дромоманія (бродяжництво), крадіжки, вандалізм, фізичне насильство, вживання алкоголю та наркогенних речовин, токсикоманія, піроманія (схильність до підпалів) [11, 19, 33, 48 та ін.]. В старшому підлітковому та юнацькому віці до них приєднуються розбій, грабежі, зґвалтування [33, 50].

Група «неповнолітні», за даними вікової психології, охоплює осіб з 11 до 18 років [47, 53]. Відповідна група розподіляється на дві підгрупи: підлітковий та юнацький вік. Г.А. Жук, В.І. Кожухар, В.Г. Крисько, І.Б. Слюсар, Ф. Райс та ін. До осіб раннього підліткового віку відносять дітей віком 11-14 років [53].

У цей віковий період відбуваються численні соматичні, психічні та соціальні зміни, які можуть сприяти підвищеній чутливості та емоційності, імпульсивності, неадекватним емоційно-почуттєвим реакціям на зовнішні події. Разом з цим, у дітей виникає специфічне відчуття дорослості, пов'язане з намаганням ствердитися, досягти визнання серед референтних однолітків і дорослих. Таке відчуття може каталізуватися надмірною опікою, контролем з боку дорослих і призводити до демонстративної відмови від певних правил поведінки, прогулів у школі, тимчасових зникнень з сім'ї [52].

При цьому діти раннього підліткового віку, схильні до правопорушень, можуть здійснювати проступки з метою розважитися, показати силу, під впливом референтної групи, в пошуку нових гострих відчуттів тощо. Згідно досліджень В.В. Луньова, майже всі підліткові правопорушення носять ситуативно-імпульсивний характер [44].

У психолого-правовому плані неповнолітніми пізнаються і засвоюються основні моральні та правові норми, формується адекватна чи деформована їх правосвідомість. В цей час підліток вже готовий

сприймати та усвідомлювати (розуміти суть і вміти її вербалізувати) інформацію про правову дійсність, хоча йому ще важко дати самостійну оцінку елементам правової дійсності, скласти своє ставлення до них [50].

Аналіз психолого-педагогічної літератури і практики показує, що найбільш важливим і складним для формування якостей правової вихованості громадянина є період, який відповідає віковій категорії 15-17 років - учні старших класів, тому що саме в цьому віці інтенсивно формується самосвідомість особистості.

При цьому домінуючим є усвідомлення своєї соціальної приналежності і інтерес до суті правових відносин між людьми. Активізація громадянської позиції цієї категорії учнів сприяє прояву ініціативи, самостійності, що в свою чергу, створює можливість для залучення школярів в різноманітну правову діяльність. Однак, саме в цьому віці проявляється недостатній досвід осмислення і реалізації сукупності моральних і правових відносин до оточуючих, відповідальності за свої вчинки, нерідке використання гіпертрофованих потреб і негативних засобів для самоствердження і самовираження [24].

Правове виховання відрізняється від інших видів виховання тим, що в його процесі купується правове почуття неприязні, почуття нетерпимості до правопорушень. Правове виховання розглядається як «послідовний процес взаємодії педагогів, учнів, колективу вихованців, спрямований на формування в учнів правової культури на основі засвоєння спеціально відібраних правових фактів і явищ через задані види і способи діяльності, її організаційні форми і спілкування »[4, с. 7], «цілеспрямоване і систематичне вплив на свідомість і поведінку »[1, с. 9].

Правове виховання визначає систему заходів впливу та діяльності держави, кінцевою метою яких є суворе, точне дотримання усіма особами юридичних приписів, їх активність в здійсненні наданих їм прав, високий рівень відповідальності, правомірної поведінки і правової культури.

Правові знання являють собою результат відображення людиною правової дійсності. Можна сказати, що сума правових знань прямо пропорційна якості відображення людиною правової дійсності, тобто рівневі правової свідомості. Тож правові знання виступають показником (а точніше одним із показників) рівня правової свідомості [15].

При дослідженні знань дітей підліткового віку з порушеннями інтелекту про правову дійсність ми спиралися перш за все на їх опосередковано сформований (в тому числі через заклади освіти) життєвий досвід і систематичну виховну роботу, що проводиться у спеціальній школі у рамках виховного процесу по темі "Основи правознавства" (виховання особистості дитини як громадянина держави).

З метою визначення мінімуму знань, якими має володіти дитина підліткового віку, нами був здійснений ретельний аналіз низки праць учених, зокрема роботи Великої О.О., Запорожана І.Г., Козубовської І.В., Оржеховської В.М., Степаненка С., Шихатової І.А. [12, 28, 33, 41, 53], а також програми виховної роботи для спеціальної загальноосвітньої школи. У результаті аналізу було з'ясовано, що дитина підліткового віку з порушеннями інтелекту має і може володіти знаннями щодо наступних правових явищ представлених у таблиці 2.1.

Саме ці складові правової дійсності стали змістовою основою для розробки методики та вивчення правових знань підлітків з порушеннями інтелекту.

Відповідно, методика вивчення рівня сформованості правової вихованості у дітей підліткового віку з порушеннями інтелекту, складалася з методів, які слугували [24]:

1. Виявленню наявності знань дитини про правову дійсність.
2. З'ясуванню ставлення дитини до правової дійсності.
3. Вивченню правових переконань дитини.

Необхідно зазначити, що при побудові методики Діагностики знань про правову дійсність у дітей підліткового віку з порушеннями інтелекту

потрібно враховувати обмежені можливості сприймання ними юридичної термінології, розуміння значення певних правових дій, здатності аналізувати та робити висновки [31, 48 та ін.].

Таблиця 2.1

Базові правові знання школярів з порушеннями інтелекту

Назва правового явища	Зміст правового явища
Держава Україна	назва держави; дата проголошення незалежності України; державна символіка; влада в Україні
Закони України	назва Основного Закону України; зміст Декларації про права дитини; особисті права дитини; конституційні обов'язки громадянина України; зміст Положення про загальноосвітній заклад, затверджене Постановою кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 964 як документ, що визначає основні права та обов'язки школяра; поняття про суть правової норми; основні положення адміністративного, цивільного, кримінального, трудового права.
Поняття про правоохоронні органи України	що відноситься до правоохоронних органів і їх обов'язки
Поняття правопорушення	суть явища та поняття про правомірну та протиправну поведінку
Юридична відповідальність неповнолітніх	суть юридичної відповідальності; вік, з якого дитина несе юридичну відповідальність; хто несе відповідальність за дитину до досягнення нею цього віку
Організації, які покликані опікуватись правами дитини	Всеукраїнський комітет захисту прав людини, Міжнародне Товариство з прав людини, Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей», країнська Правнича Фундація (Український центр з прав людини), Міжнародна благодійна організація «Надія і житло для дітей»

Можливості дітей враховувались при виборі способу виявлення знань (використання індивідуальної бесіди, врахування мовленнєвого оформлення суті норми з метою забезпечення її розуміння).

У своєму дослідженні ми виходили також з того, що правосвідомість у підлітків може мати певні деформації, під якими розуміємо такий стан правосвідомості, при якому в людини формуються певні ідеї, уявлення,

погляди, знання, почуття і настрої, переживання і емоції, які спотворено (деформовано) відображають юридичну дійсність.

Таким чином, методика дослідження рівня вихованості дітей підліткового віку з інтелектуальними порушеннями, передбачала вивчення сформованості визначених програмою виховної роботи у спеціальній школі. При цьому визначалися чотири рівнів сформованості структурних компонентів правосвідомості загалом: високий, достатній, середній, низький. Рівні сформованості компонентів правосвідомості за окремими показниками вимірювалися також кількісно за допомогою бальної системи.

Якщо учень правильно і без допомоги відповідав на питання отримував - 1 бал; відповідав правильно, але з допомогою – 0,5 бали, не відповідав – 0 балів. Найбільша кількість балів, яку міг набрати учень – 35.

Тому, рівні сформованості правосвідомості у школярів з порушеннями інтелекту, загалом, розподілено наступним чином:

Від 35 до 26 – високий рівень

Від 25 до 16 – достатній рівень

Від 15 до 6 – середній рівень

Від 5 до 0 – низький рівень

Були визначені також **рівні сформованості правової вихованості** загалом, у яких представлено рівні сформованості усіх її компонентів та показників їх вивчення:

I. Високий: цілковито правильне відтворення дитиною повного обсягу матеріалу, який вона розуміє, може виділити головне, пояснити; цілковито позитивне ставлення дитини до складових правової дійсності, стійке їх прийняття і виразне бажання діяти відповідно до них; цілковите переконання дитини діяти згідно всіх правових норм, його стійкість незалежно від зміни обставин, бажання до реалізації переконання у діяльності.

II. Достатній: в основному правильне відтворення дитиною більшої

частини матеріалу, який вона розуміє, може виділити головне, частково пояснити; виразно позитивне ставлення і достатньо стійке прийняття дитиною складових правової дійсності, достатньо виражене бажання діяти відповідно до них; виразне переконання дитини діяти згідно більшості правових норм, його переважна (достатня) стійкість незалежно від зміни обставин, та переважне (достатнє) бажання до реалізації переконання у діяльності.

III. Середній: не завжди точно відтворення дитиною до половини обсягу матеріалу, який вона в основному розуміє, але не завжди може пояснити; зацікавлене, недостатньо стійке ставлення дитини до складових правової дійсності та недостатньо виражене бажання діяти відповідно до них; достатньо виразне переконання дитини діяти згідно частини правових норм, його недостатня стійкість в залежності від зміни обставин, та недостатньо виражене бажання до реалізації переконання у діяльності.

IV. Низький: неправильне відтворення дитиною матеріалу чи його відсутність, матеріал не розуміє; негативне, епізодичне, споглядальне ставлення дитини до складових правової дійсності; відсутність переконання дитини діяти згідно правових норм, яке характеризується епізодичністю (мінливістю у залежності від обставин) та споглядальністю (небажанням діяти згідно правових норм).

Під час роботи за методикою використовувались ручка (олівець), бланк для відповідей. Перед проведенням методики досліджуваному надавалася інструкція: «Перед тобою є низка тверджень. Вони стосуються деяких сторін твого життя, характеру, звичок. Прочитай перше твердження і виріши, чи вірним є дане твердження по відношенню до тебе.

Якщо тобі важко відповісти, то спробуй вибрати варіант відповіді, який все-таки більше відповідає твоїй думці. Потім таким же чином відповідай на всі інші пункти опитувальника. Якщо зробиш помилку, то закресли помилкову відповідь і постав ту, яку вважаєш за потрібну. Пам'ятай, що ти висловлюєш власну думку про себе в теперішній час.

Дослідження проводилося в індивідуальній формі.

Наведемо перелік питань до опитувальника-методики «Діагностика знань про правову вихованість» [37, 38]:

1. Яку назву має наша держава?
  2. Чи знаєте Ви, коли наша країна стала незалежною?
  3. Які державні символи Ви знаєте?
  4. Як називається глава нашої держави?
  5. Скільки депутатів налічує Верховна Рада?
  6. Як називається Основний Закон нашої держави?
  7. Хто в Україні видає закони?
  8. Як Ви вважаєте, чи всі діти мають однакові права?
  9. Як Ви гадаєте, які з наведених нижче положень, є правами дитини?
Поясніть свій вибір.
- а) Кожна дитина має однакові права.
  - б) Всі діти мають право на життя і розвиток.
  - в) Всі діти мають право отримати ім'я і громадянство.
  - г) Кожна дитина має право жити та виховуватись у сім'ї.
  - д) Всі люди повинні дотримуватися законів України та нести відповідальність за їх порушення.
  - є) Діти можуть вільно висловлювати свої думки та погляди.
  - ж) Діти мають право на захист від будь-якого насилля.
  - з) Всі діти мають право на охорону свого здоров'я, на медичну допомогу.
  - и) Кожна дитина має право на хороші умови життя.
  - і) Діти мають право на відпочинок, вільний час, розваги та забави.
  - ї) Всі діти мають право на освіту.
  - й) Кожна дитина має право на участь у науково-практичній діяльності та діяльності гуртків, груп за інтересами тощо.
  - к) Діти мають право власності на майно, придбане батьками для їх розвитку.
  - л) Діти мають право не працювати.

- м) Діти мають право працювати з 14 років за згодою батьків чи опікунів.
- н) Права дитини захищає суд.
10. Як Ви вважаєте, чи потрібно знати свої права та права інших людей? Навіщо?
11. Заборонено жорстоко поводитися з тваринами, мордувати їх, мучити, калічити чи вбивати?
12. Необхідно шанувати Україну та її державні символи.
13. Як Ви вважаєте, чи є в дитини обов'язки?
14. Як Ви гадаєте, які з наведених нижче положень являються обов'язками дитини-школяра? Поясніть свій вибір.
- а) Дитина має поводитися так, щоб своєю поведінкою не порушувати прав іншої людини.
- б) Дитина має обов'язково навчатися.
- в) Дитина повинна дотримуватися певних правил поведінки, які прийняті в суспільстві.
- г) Дитина має виконувати шкільні правила.
- д) Дитина повинна бережливо ставитися до державного, людського та особистого майна.
- є) Дитина повинна не палити, не вживати алкогольні та наркотичні засоби.
- і) Заборонено викрадати чужі речі.

Отримані кількісні дані фіксувалися у відповідних бланках, що мали наступний вигляд (табл. 2.2.) [22, 37].

Таблиця 2.2

№	Запитання	Отримані бали				
						разом
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						

Отримані експериментальні дані щодо стану особистісної готовності до навчання школярів з інтелектуальними порушеннями заносилися до таблиць, після чого підлягали кількісному та порівняльному аналізу [38].

Кількісний аналіз отриманих емпіричних даних передбачав декілька послідовних кроків [22]. Отримані абсолютні дані переводилися у відносні, тобто були представлені як виражене у відсотках відношення отриманої оцінки кожного показника до максимально можливої. На основі одержаних, таким чином, індивідуальних оцінок показників кожного явища, що вивчалось, визначались середні арифметичні оцінки цих показників для всіх груп досліджуваних за формулою.

2.2. Результати констатуючого експерименту та їх аналіз

В результаті констатуючого етапу дослідження було отримано та оброблено дані щодо знань про правову вихованість у підлітків з інтелектуальними порушеннями та визначено рівні її сформованості.

У дослідженні приймали участь 10 учнів 8 та 9 класу Херсонської спеціальної загальноосвітньої школи №1 Херсонської міської ради з різними діагнозами і соціальним статусом.

В результаті проведеного експериментального дослідження було отримано дані, щодо рівнів сформованості вихованості в учнів з

інтелектуальними порушеннями підліткового віку, які представлені у таблиці 2.3.

Аналіз отриманих даних дав змогу визначити, що рівні сформованості правової вихованості в учнів з інтелектуальними порушеннями мають переважно низькі показники. Спираючись на отримані дані можна зазначити, що переважна кількість школярів має середній рівень сформованості правової вихованості, під час дослідження виявлено 5 учнів з таким рівнем.

Учні, сприймали завдання, починали діяти адекватно, але згодом втрачали його сутність і припиняли працювати або просто маніпулювали тим матеріалом, який знаходиться перед ними. Діяли імпульсивно, але запитували про правильність виконання завдань у експериментатора, виправляли помилки. На більшість питань змогли дати відповідь. Ставлення до поставлених завдань було зацікавленим.

Таблиці 2.3

Дані про рівні сформованості правової вихованості в учнів з інтелектуальними порушеннями за опитувальником «Діагностика знань про правову вихованість» (бали/рівні)

Прізвище, ім`я учня		Сформованість правосвідомості	
		Бали	Рівні
1	Н.А.	18	достатній
2	П.О.	4	низький
3	Л.В.	12	середній
4	Ж.Л.	10	середній
5	С.О.	9	середній
6	В.Р.	5	низький
7	К.М.	3	низький
8	Я.Л.	5	низький
9	Д.А.	14	середній
10	К.О.	10	середній

Т
акож,
значн
а
кількі

сть учнів мають низький рівень сформованості правової вихованості. Їх у досліджуваній групі школярів виявлено – 4.

Під час проходження співбесіди у школярів з порушеннями інтелекту виникали складності у формулюванні відповідей на питання опитувальника, при визначенні правильного твердження. Діти багато відволікалась на інші подразники. Більшість термінів викликали в них здивування, та потребу в поясненні.

Діти пасивно ставляться до правових норм суспільства, тому в ідентичних соціальних умовах спостерігається значні коливання їх поведінки від законослухняної до девіантної. Невиконання деяких завдань,

викликало у дітей напруженість, та конфліктність, що призводило до асоціальної форми поведінки.

Діти мали труднощі при проходженні опитувальника. Не знали відповідей більше ніж на половину завдань. Потребували багато допомоги, зі сторони однолітків, але не намагалась запитати вчителя. Вели себе розгальмовано, виконували завдання не послідовно. Відволікалась на інших учнів, малювали під час проходження опитувальника. Ставилися до завдань байдуже. Знання обмежуються елементарними уявленнями у вигляді окремих фактів, елементів.

У одного школяра, в результаті проведення експериментального дослідження, виявлено достатній рівень сформованості правової вихованості.

Підліток набрав найбільшу кількість балів, та майже з усім питаннями впорався самостійно. Були деякі ускладнення в розумінні самої суті запитання, але при незначній допомозі дитина справлявся на достатньому рівні. Дитина давала кожного разу словесний звіт, про виконану роботу. У цього учня явно був стимул та прагнення отримати гарні результати, та при можливості допомогти своїм одноліткам.

Школяр сприймав завдання одразу, діяв у відповідності до його змісту, хоча результат при цьому не завжди був вірним. Завдання виконував самостійно, або з незначною допомогою. Дитина обдумувала виконання, міркувала.

Учень, самостійно перевіряв правильність виконання роботи, і якщо бачив помилки намагався їх виправити. Була при проходженні опитувальника чіткість та послідовність дій. Дитина зацікавлена в кінцевому результаті.

Узагальнення та математична обробка отриманих емпіричних даних дали змогу визначити відсоткове співвідношення рівнів сформованості вихованості в учнів з інтелектуальними порушеннями (табл. 2.4.).

Таблиця 2.4

Дані про рівні сформованості правової вихованості в учнів з інтелектуальними порушеннями за опитувальником «Діагностика знань про правову вихованість» (відсотки)

Рівні	Загальні показники	
	К-ть учнів	Відсотки
Високий	-	-
Достатній	1	10
Середній	5	50
Низький	4	40

Виявлено, що 50% досліджуваних школярів з порушеннями інтелекту мають середній рівень сформованості правової вихованості.

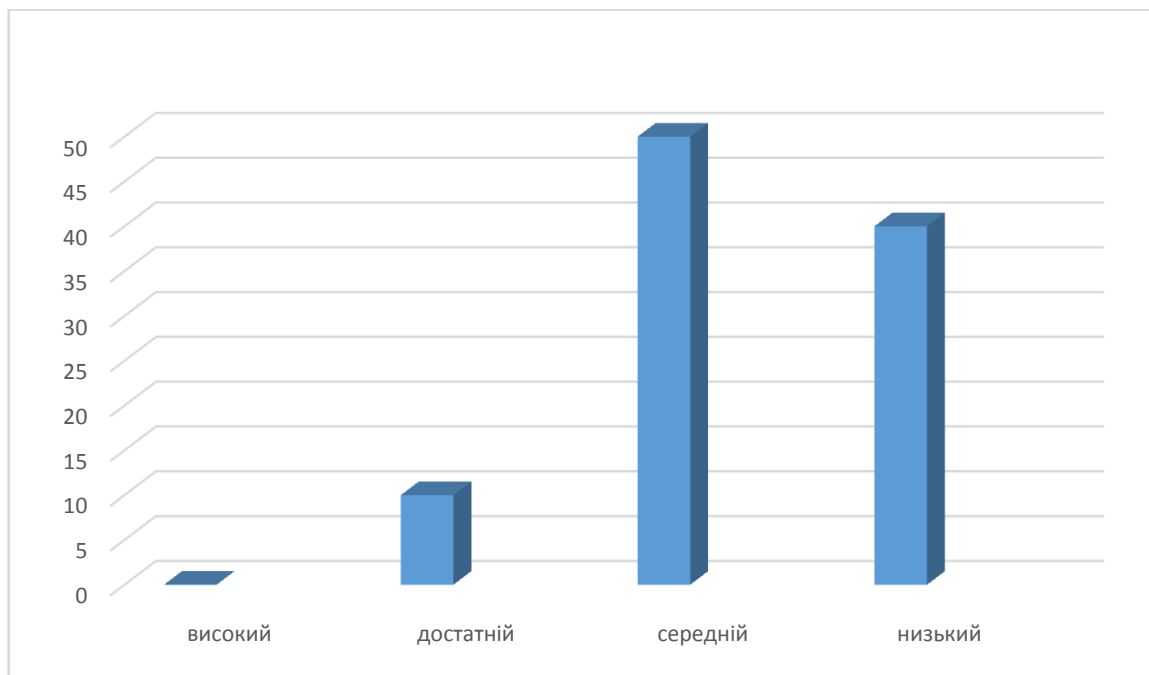
У 40% учнів з порушеннями інтелекту виявлено низький рівень сформованості правової вихованості.

І лише 10 % досліджуваних показали сформованість правових знань на достатньому рівні.

Для більш наочного сприйняття та глибшого розуміння представлених у таблиці 2.4 кількісних даних їх представлено на малюнку 2.1 у вигляді діаграми.

Характеризуючи змістовий компонент правової вихованості підлітків з порушеннями інтелекту, необхідно зазначити кілька моментів.

Так, на запитання «Чи всі діти мають однакові права?», не усі підлітки дають ствердну відповідь. Підлітки, також, зазвичай знають, що правова відповідальність являє собою покарання за протиправну поведінку, але в чому вона проявляється, діти часто не можуть відповісти. Натомість, в основному знають, що собою являє правова відповідальність та які її прояви. Необхідно також відмітити, що усі досліджувані мало усвідомлюють відмінність між правовими та іншими соціальними нормами (наприклад, моральними, етичними).

Рис. 2.1. Дані про рівні сформованості правової вихованості в учнів з інтелектуальними порушеннями за опитувальником «Діагностика знань про правову вихованість» (відсотки)

У зв'язку з зазначеним, варто також розглянути два моменти. По-перше, діти мають в основному адекватні, хоча й не повні та не цілком усвідомлювані знання з приводу того, що очікує на людину, яка зазіхає на права інших людей, не виконує своїх обов'язків, порушує правові норми, але вони не знають, що очікує на людину, яка поважає права інших людей і не зазіхає на них, виконує свої обов'язки та дотримується правових норм.

Тобто, діти знають, чому не варто порушувати приписані правила, але не знають, чому їх варто дотримуватися. Таким чином можна припускати в дітей наявність схильності до негативної (маргінальної) мотивації правомірної поведінки, детермінації правомірної поведінки мотивами страху перед відповідальністю, боязні осуду зі сторони інших людей тощо.

Діти підліткового віку з порушеннями інтелекту ще мало усвідомлюють суть правових норм, правової відповідальності. Так, на

запитання «Що таке правові норми?» часто можна почути відповідь «це означає робити так, як скажуть батьки (чи вчителька)», а правову відповідальність діти часто розуміють як покарання батьків за провину (наприклад, заборона дивитися телевізор, гуляти тощо).

Таким чином, діти плутають правові норми з моральними, етичними, з вихованістю, а правову відповідальність – з батьківським покаранням. При цьому в більшій мірі це властиво дітям, що характеризуються правомірною поведінкою [10].

Отже, з метою уникнення підліткових правопорушень, покращення орієнтації дітей у правовій сфері, до якої вони вже мають відношення, в навчальних закладах необхідно впроваджувати та заохочувати виховання дітей підліткового віку в правовій сфері, що має бути *морально-правовим*.

Таке виховання має забезпечувати просвітницьку роботу з метою формування у підлітків з порушеннями інтелекту знань про основні складові правової дійсності, про норми моралі, підвищення рівня їх сформованості; повноти характеристик за адекватністю, усвідомленістю та, щонайперше, повнотою, з акцентом на перетворення цих знань у позитивну мотивацію правомірної поведінки [10].

РОЗДІЛ 3

ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ВИХОВАНOSTІ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

3.1. Особливості корекційно-розвиваючої роботи по формуванню правової вихованості школярів з порушеннями інтелекту

Зростання правопорушень і злочинності в середовищі підлітків залежить від кількості неблагополучних сімей та сімей, які перебувають в соціально небезпечному положенні, не займаються належним чином вихованням та утриманням дітей, що є підставою виховання правової культури, формування законослухняної поведінки у підлітків та їх батьків.

Такі сім'ї знаходяться під патронажем соціальної служби. Правове виховання в закладах спеціальної освіти виступає найважливішим засобом профілактики і педагогічної корекції протиправної поведінки неповнолітніх.

Система правового виховання спрямована на забезпечення цілеспрямованого формування у підростаючого покоління поваги до закону, повинна сприяти включенню підлітків в рішення державного завдання зміцнення законності, забезпечення прав людини і громадянина, створювати умови для розвитку у них прагнення до майбутньої правоохоронної і правозастосовчої діяльності [5].

Виховна функція правового виховання виходить з того, що ідеалом поведінки людини в правовому суспільстві є активне і свідоме дотримання норм моралі і права.

Проблема усвідомлення своїх прав неповнолітніми учнями з інтелектуальними порушеннями актуальна. Адже мова йде не просто про освіту, а про виховання особистості, характеру дитини.

Недостатньо сказати підлітку з інтелектуальними порушеннями, що він зобов'язаний поважати права людини. Необхідні спеціальні тренування,

що закріплюють ці принципи в його свідомості, щоб надалі він міг використовувати їх незалежно від своєї освіти і соціального положення.

Педагоги, фахівці в своїй роботі з правового виховання повинні враховувати важливі для сучасного громадянина знання, вміння, навички і ціннісні орієнтації, а саме [35]:

- знання принципів роботи демократичних інститутів;
- розуміння і повагу культурних відмінностей;
- вміння використовувати теоретичні знання у практичних діях;
- визнання цінностей демократії (справедливості, рівності, свободи слова та ін.);
- вміння робити усвідомлений вибір і приймати відповідальне рішення;
- інформованість і використання різних джерел інформації при виробленні власних поглядів і суджень;
- вміння аналізувати і конструктивно критикувати політичні рішення;
- активне і відповідальне участь в суспільному житті;
- розуміння соціальних протиріч і стикаються цінностей в суспільстві, уміння знаходити усвідомлені та обґрунтовані рішення в даних ситуаціях;
- впровадження перспектив суспільного розвитку і вибудовування майбутніх сценаріїв.

Створення умов для реалізації прав підлітків будуть ефективні в тому випадку, якщо самі підлітки будуть знати свої права, будуть володіти способами їх реалізації, з повагою ставитися до прав інших.

Забезпечення прав неповнолітніх з порушеннями інтелекту можливе при виконанні таких умов [45]:

- підвищення рівня правової культури педагогів за допомогою підвищення їх кваліфікації та професійно-ціннісних орієнтацій;

- вдосконалення системи інформування всіх учасників виховного процесу про дотримання прав неповнолітніх.

Для більш успішної роботи з правового виховання необхідно визнання педагогами наступних ідей [42]:

– дитина - це, перш за все, людина, тобто «жива істота, яка володіє даром мови і думки, здатністю створювати і використовувати знаряддя праці, створювати собі і іншим настрій»;

– дитина, не залежно від віку, характеру і успішності, - особистість, тобто «член суспільства, який має права і обов'язки перед собою і іншими ». У цьому сенсі підліток і вихователь рівні один одному.

Фахівці повинні знати, що існують різні *методи правового виховання* - це різноманітні прийоми педагогічного, психологічного та іншого впливу на вихованців, які включають переконання і примус, особистий приклад, заохочення та ін.

У процесі правового виховання педагоги використовують різні засоби, які діляться на матеріальні (нормативні і правозастосовні акти, акти тлумачення права, газети, журнали та ін.) і усні (семінари, бесіди і т.ін.) [52].

У кожного закладу спеціальної освіти існує своя специфіка і особливості роботи з неповнолітніми, оскільки в кожній установі певна категорія вихованців: неповнолітні, що потрапили у важку життєву ситуацію, діти-сироти, діти, які залишилися без піклування батьків, діти з обмеженими можливостями.

Тому, щоб досягти результату, необхідно щоб процес правового виховання здійснювати планомірно і програмно.

Для більш успішної реалізації даної роботи рекомендується дотримуватися певного алгоритму який представлено у таблиці 3.1. При цьому врахувати, що він носить не обов'язковий, а рекомендаційний характер.

Використання зазначених методів уможливорює формування у дітей з

порушеннями інтелекту правової вихованості; вони враховують демократичні засади виховання, необхідність активної участі дітей у

Таблиця 3.1.

Алгоритм організації правового виховання у закладах спеціальної освіти.

Організаційний етап	<ul style="list-style-type: none"> • формування робочої групи для написання програми, проекту з правового виховання; • розробка програми, проекту з правового виховання; • проведення навчальних заходів для педагогів, які беруть участь в реалізації програми, проекту в області захисту прав та інтересів дітей.
Діагностичний етап	<ul style="list-style-type: none"> • проведення діагностики по виявленню рівня правових знань та умінь у неповнолітніх; • формування груп неповнолітніх за результатами діагностики.
Практичний етап	<ul style="list-style-type: none"> • проведення програмних заходів; • видання інформаційно-просвітницьких матеріалів; • розробка методичних матеріалів щодо реалізації програми.
Аналітичний етап	<ul style="list-style-type: none"> • проведення підсумкової діагностики рівня правових знань і умінь неповнолітніх; • складання аналітичного звіту про реалізацію програми; • коригування програми (у міру необхідності)

виховному процесі. Необхідно зазначити, що ці методи не являються спеціальними методами виховання дітей, схильних до правопорушень, а являються загальними виховними методами. [32].

3.2. Орієнтовна програма організації виховної роботи у спеціальній школі

Головним напрямком стратегії модернізації освіти є оновлення його змісту. Зміст освіти має доповнюватися набором ключових компетенцій в інтелектуальній, цивільно-правовій, комунікаційній, інформаційній та інших сферах.

Правове виховання - це система заходів, спрямованих на формування правових ідей, норм, принципів, які представляють цінності світової та національної правової культури [23].

Мета правового виховання - вироблення стійких, твердих соціальних якостей особистості і соціальних обов'язків; володіння необхідними правовими знаннями; твердження в свідомості громадянина поглядів і переконань, що забезпечують високу повагу до законів держави; нетерпимість до правопорушників, а також високу правову активність, творчу участь в застосуванні норм права і їх вдосконалення, охорони правопорядку; вдосконалення правової культури і правосвідомості громадян [9].

Основне завдання правового виховання - прищеплення індивіду усвідомленого прагнення до правомірної поведінки [37].

Складові правового виховання - правове інформування, правове навчання, а також залучення особистості в діяльність держави - тобто фактично застосування отриманих знань на практиці.

Правові компетентності учнів [37]:

Випускник школи повинен знати:

1) Право, його роль в житті суспільства і держави. Поняття та ознаки держави. Форми держави. Громадянське суспільство і правова держава. Норма права. Нормативно-правовий акт. Система законодавства. Суб'єкти права. Поняття прав, свобод і обов'язків. Поняття правовідносин. Ознаки та види правопорушень. поняття і види юридичної відповідальності. Презумпція невинуватості.

2) Конституція України. Основи конституційного ладу України.

3) Адміністративний поділ України. Органи державної влади. Правоохоронні органи. Судова система. Адвокатура. Нотаріат. Взаємовідносини органів державної влади і громадян.

4) Права і свободи людини і громадянина України, їх гарантії. Конституційні обов'язки громадянина. Права дитини та їх захист. Особливості правового статусу неповнолітніх. Механізми реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина. Міжнародно-правовий захист жертв збройних конфліктів.

5) Цивільні правовідносини. Право власності. Основні види цивільно-правових договорів. Права споживачів. Сімейні правовідносини. Права і обов'язки батьків і дітей. Житлові правовідносини. Право на працю і трудові правовідносини. Працевлаштування неповнолітніх. Адміністративні правовідносини, правопорушення і покарання. Основні поняття й інститути кримінального права. Кримінальна відповідальність неповнолітніх. межі допустимої самооборони.

Випускник школи повинен вміти:

- 1) відстоювати свої права, не забуваючи про права інших;
- 2) підтримувати правосвідомості і порядок для себе і для інших;
- 3) правильно застосовувати в повсякденному житті положення законів.

Форми і методи правового виховання учнів [36]:

- класні години (в школі розробляється система обов'язкових класних годин);

- уроки;
- факультативи;
- лекції, семінари;
- реферати з правової тематики;
- соціальні проекти;
- екскурсії, в ході яких теоретичні положення наочно ілюструються місцевим матеріалами;
- правові бесіди;
- використання кіно, телебачення;
- вечори зустрічей і тематичні вечори;
- вечори запитань і відповідей;
- диспути, предметом яких є важлива морально-правова проблема;
- обговорення книг і статей, яке дозволяє не тільки поповнити запас правових знань, а й сформулювати своє ставлення до них;
- наочна агітація (тематичні стенди, папки з вирізками газетних і журнальних статей, спеціальна література, відео та аудіозаписи);
- правовий куточок (включає інформацію про права та обов'язки школярів і телефонами служб, куди можуть звернутися навчаються, потрапили у важку життєву ситуацію);
- оформлення постійно оновлюються стендів про право, що включають інформацію про зміни в нормативно-правовій базі країни і республіки;
- видання посібників, буклетів і пам'яток з правової тематики;
- проведення конкурсів з правової тематики;
- рада профілактики (надання допомоги учням з проблемами в поведінці і навчанні, здійснення контролю виховання дітей в асоціальних сім'ях);
- зустрічі з працівниками прокуратури, паспортного столу, фахівцем з прав споживача;
- тиждень права;

- індивідуальна робота.

Таблиця 3.2

Орієнтовний розподіл матеріалу за темами і видами занять

Основна школа	
5 клас	ТЕМА 1. Що таке закон? (Правила нашого життя, Статут школи, Правила поведінки в школі).
	ТЕМА 2. Рівність прав людей від народження.
	ТЕМА 3. Відповідальність. Мораль і закони.
	ТЕМА 4. Декларація прав дитини.
	ТЕМА 5. Конкурс проектів «Твій варіант декларації прав людини».
	ТЕМА 6. Твоя вулична компанія. Як потрапляють в злочинну групу?
6 клас	ТЕМА 7. Правова держава (Поняття правової держави)
	ТЕМА 8. Правоохоронні органи (Завдання і їх функції).
	ТЕМА 9. Права людини і порядок в суспільстві.
	ТЕМА 10. За що ставлять на облік в міліцію?
	ТЕМА 11. Правопорядок в школі. За що ставлять на внутрішньошкільний облік?
	ТЕМА 12. Практичне відпрацювання (набутих знань, умінь, навичок) підтримання дисципліни і порядку в школі
7 клас	ТЕМА 13. Конституція - основний закон держави.
	ТЕМА 14. Правопорушення і покарання (Вчинок-проступок-злочин)
	ТЕМА 15. Адміністративна та кримінальна відповідальність.
	ТЕМА 16. Види покарань, що призначаються неповнолітнім. Дитяча виховна колонія.
	ТЕМА 17. Моя відповідальність за дисципліну в школі
	ТЕМА 18. Вікторина «Уроки Феміди».
8 клас	ТЕМА 19. Кримінальне право Злочин.
	ТЕМА 20. Відповідальність за вживання алкогольної продукції і наркотичних речовин.
	ТЕМА 21. Дискусія «Від безвідповідальності до злочину один крок»
	ТЕМА 22. Затримання. Допит. Протокол. (Що робити, якщо ти потрапив в поліцію?)
	ТЕМА 23. Я і дисципліна в школі.
	ТЕМА 24. Практичне відпрацювання (набутих знань, умінь, навичок) по підтримці дисципліни і порядку в школі
9 клас	ТЕМА 24. Я - громадянин України з точки зору права.

	ТЕМА 25. Трудове право
	ТЕМА 26. Цивільне право
	ТЕМА 27. Кримінальне право (Відповідальність за злочини)
	ТЕМА 28. Практикум ситуацій «Як залучають підлітків до вживання наркотиків?».
	ТЕМА 29. Практичне відпрацювання (набутих знань, умінь, навичок) по підтримці дисципліни і порядку в школі

Виховні заходи по формуванню правової свідомості учнів [29, 31, 46]:

Побудова правової держави неможлива без виховання у підростаючого покоління громадянських якостей особистості. Тому, для правового виховання в роботі з підлітками із порушеннями інтелекту можна окреслити наступні завдання:

- правова просвіта учнів;
- формування свідомого ставлення особистості до своїх прав і обов'язків;
- своєчасна профілактика правопорушень;
- організація психологічного обстеження підлітків у шкільного психолога і надання їм необхідної психологічної допомоги;
- вдосконалення взаємовідносин в класному колективі і між учасниками навчального процесу.

Право являє собою сукупність норм і правил поведінки людей, виражених в законах, постановках державних органів та регулюють взаємовідносини людей юридичними особами та громадянами конкретної держави.

Для поліпшення ситуації щодо правового виховання неповнолітніх у закладах спеціальної освіти можна запропонувати «Програму з правового виховання підлітків», до якої входить:

- Організація для школярів старших класів гуртків правової спрямованості;
- Організація в загальноосвітніх установах шкільних юридичних консультацій;

- Проведення конкурсів на найкраще знання: державної символіки, конституційних прав і обов'язків громадянина, прав дитини з інвалідністю тощо;
- Створення правової гри «Зобов'язаний і маю право», «Виховуй в собі громадянина», «Мої права» і т.ін.;
- Організація заходів соціального спрямування: благодійних лотерей, благодійних концертів, роботи з благоустрою територій, акції милосердя;
- Організація зустрічей з ветеранами правоохоронних органів раз на рік перед професійними святами
- Організація «днів відкритих дверей» в підрозділах правоохоронних органів, зустрічей з працівниками.
- Організація дітей на захист екології, за чистоту села, водойм та ін.
- Проведення конкурсу малюнка з антинаркотичним змістом серед школярів старших класів.
- Організація походів і поїздок дітей до історичних місць.
- Організація спортивних заходів, присвячених Дню здоров'я і Дню захисту дітей, спартакіади «Швидше, вище, сильніше».
- Бесіди: «Я і сім'я», «Я і однолітки», «Я і школа», «Я і поліція».

Робота з батьками [8, 16, 34, 45]

Батьківські збори «Правове виховання підлітків у школі та сім'ї», 9 клас. Тренінгове заняття на зборах спільно з дітьми для батьків учнів 9 класу «Правове виховання підлітків у школі та сім'ї»

Формування впевненості в необхідності виконання законів, зміцнення законності і правопорядку. Профілактика правопорушень та викорінення причин і умов, що породжують злочини.

Форма проведення - заняття-тренінг спільне: батьки - діти.

Тренінг - це спосіб спеціально організованого спілкування учнів, основна мета якого - особистісний розвиток членів тренінгової групи.

На таких заняттях учень, як правило, відчуває себе прийнятим і активно приймають інших. Він користується повною довірою класу і не боїться довіряти оточуючим. Тренінги можуть допомогти кожному учневі виразити себе своїми індивідуальними засобами.

Загальна мета тренінгу - формування громадянської позиції учнів, їх готовності проводити значущі зміни у власному житті і житті оточуючих людей.

Позиція педагога-друг, розуміє, що бажає, головне, здатний зрозуміти і допомогти кожному учневі стати самим собою, стати краще.

Позиція батьків - старший товариш, який має рівні з підлітком права.

Пропонуємо тренінги на теми: «Що таке закон?», «Права людини», «Відповідальність», «Правила для нашої безпеки».

№ 1. «Розмірковуючи про саму себе» - «Я і закон» [45].

Ведучий пропонує ситуації: Подумайте про свої взаємини з законом. Чи завжди ви дієте відповідно до його вимог? Чи не траплялося вам порушувати, наприклад, правила дорожнього руху? А де ви дізналися про той чи інший закон? Хто вам розповів, що є порушенням закону і яку відповідальність несе порушник?

Якщо ви все-таки порушували якісь правила або положення закону, то чому це відбувалося? Ви не знали, що цього робити не можна, ви зробили це випадково, хоча знали, що це заборонено? Або ви все ж свідомо робили це, та ще не один раз, сподіваючись, що ніхто нічого не помітить і вам все зійде з рук?

Яке саме серйозне порушення закону ви допустили? Спробуйте згадати ті почуття, які охопили вас, коли ви зрозуміли, що порушили закон? Якщо ви не згадали жодного випадку порушення закону, то як ви можете це пояснити? Тим, що ви завжди виконуєте всі вимоги і правила? Або ви дуже боїтеся покарання?

Всі ваші роздуми можна записати і залишити у себе для подальшого обмірковування цих серйозних питань.

Коментар. Якщо є бажачі висловитися, їм потрібно надати слово. Можливе продовження бесіди вдома з батьками.

У підлітків часто виникає бажання обговорити, що ж вважати порушенням закону? Що робити саме школярам, щоб добре розуміти, де та межа, за якою вже порушення? І як бути, якщо раптом порушив закон?

№ 2. «Обличчям до обличчя» - «Права людини» [45].

Постарайтеся згадати все права людини, про які ви коли-небудь чули, наприклад, з Конституції нашої країни або з Загальної декларації прав людини.

I етап. Ви можете на цьому етапі працювати разом, згадуючи права людини, тільки потрібно обов'язково кожному записувати їх у свій зошит, це буде потрібно для другого етапу роботи.

Крім реально існуючих прав людини (записаних в Конституції країни, «Загальної декларації прав людини» або інших документах), ви можете записати і ті права, які хотіли б мати. Всі записи краще робити в стовпчик, залишаючи праворуч місце для подальшої роботи.

На перерахування прав людини відводиться 3 хвилини.

II етап. Потім ви повинні попрацювати самостійно, т. Е. Не заважаючи і не допомагаючи один одному. Кожен з вас повинен уважно переглянути вийшов список прав людини, який ви тільки що разом склали, і спробувати проранжувати їх. Відмітити поруч з назвою кожного права людини ступінь його важливості, з вашої точки зору.

Праворуч від кожної назви ви ставите номер, відповідний ступеня його важливості. Наприклад, ви вважаєте, що найважливіше право людини - право на освіту, це потрібно позначити номером «1» праворуч від його назви. Друге за ступенем важливості, на ваш погляд, це право на працю. Позначаємо його номером «2», так само справа і т. Д., Поки весь список прав людини не буде позначений відповідними номерами.

На III етапі ви можете порівняти, які місця ви поставили поруч з кожним правом людини. Якщо є розбіжності, потрібно обговорити їх, дізнавшись точку зору партнера, чому він так вважає.

Коментар. Можливий і IV етап цього тренінгу, в ході якого партнери повинні узгодити рангові ряд, тобто отримати загальні порядкові номери ступенем важливості кожного права людини, для цього учасники обговорюють всі розбіжності і за допомогою аргументів намагаються переконати партнера.

Хлопці часто самі не можуть згадати все права людини. У мікрогрупах батьки можуть їм в цьому допомогти. В кінці тренінгу бажано перерахувати всі права людини, скориставшись «Загальною декларацією прав людини».

№ 3. «Четвірка» (мікрогрупах по 3-4 людини) - «Поважаючи закон» [45].

Всі ви напевно знаєте про підприємницьку діяльність Остапа Бендера, який знаходив вихід в найнесподіваніших ситуаціях. При цьому О. Бендер завжди підкреслював, що шанує Кримінальний кодекс. Уявіть, що ви опинилися в дуже важкій ситуації: «Поїхали до друзів за місто на дачу, але гроші взяти забули, вистачило тільки на квиток в одну сторону. Незважаючи на цю обставину, ви зважилися поїхати, сподіваючись на друзів, але виявилось, що вони з дачі поїхали годину назад у терміновій справі в місто і повернуться тільки через два дні. Що б ви зробили? Зрозуміло, в рамках закону? Шануйте Кримінальний кодекс! »

Учасники протягом 3 хвилин працюють індивідуально, записуючи, свої варіанти. Потім вони об'єднуються в мікрогрупи, обговорюють пропозиції щодо виходу зі скрутної ситуації і визначають переможця. Він отримує максимальний бал - 4 і розподіляє інші між членами мікрогрупи (3,2, 1 бал).

Коментар. Одним з варіантів цієї вправи може бути така інструкція: «Придумайте і запишіть по одній скрутній ситуації, в якій людина повинна

проявити винахідливість, оригінальність мислення, вміння діяти і спілкуватися з різними людьми. А тепер передайте один одному опис цих ситуацій і приступайте до пошуків виходу з неї ».

Використання зазначених методів під час роботи з формування правової вихованості у школярів з порушеннями інтелекту, а саме виховуючої ситуації, змагання, самооцінювання за обраними темами повинно забезпечувати: формування широких правових переконань діяти згідно правових норм; формування цілковито позитивного, стійкого, дієвого ставлення до правової дійсності.

Робота з учнями із різних груп ризику [45].

В даний час в практиці спеціальних шкіл передбачено декілька форм внутрішньошкільного контролю, які передбачають профілактичний облік в правоохоронних органах у справах неповнолітніх, групу особливої уваги, яку відвідують учні з високим рівнем тривожності, що потрапили в несприятливу ситуацію або обстановку, група ризику (учні які вчинили спробу суїциду, тощо), з кожним учнем, що потрапили на один з видів контролю розробляється індивідуальний план роботи, в нього можуть входити як індивідуальні бесіди, розвиваючі та корекційні заняття, які діляться на індивідуальні, де робота проводиться безпосередньо з самим учнем, так і на групові, де учні об'єднуються в групи до 5 осіб виходячи з схожості ситуацій [48].

У груповій роботі учні швидше навчаються так як є приклад і можливість відпрацювання навичок взаємодії та поведінки в тих чи інших ситуацій шляхом опрацювання заданих сценаріїв гри.

Мета корекційних занять - підвищення рівня загального розвитку учнів з порушеннями інтелекту, заповнення прогалин попереднього розвитку і навчання, індивідуальна робота з формування недостатньо освоєних навчальних умінь і навичок, корекція відхилень у розвитку пізнавальної сфери й мови, спрямована підготовка до сприйняття нового навчального матеріалу [29].

Корекційна робота здійснюється в рамках цілісного підходу до виховання і розвитку дитини. Робота в години індивідуально-групових занять повинна бути спрямована на загальний розвиток, а не тренування окремих психічних процесів або здібностей учнів. Прийоми корекції і розвитку при роботі з даними учнями можуть носити різний характер [29]:

- Арт вправи - в даному випадку використовуються вправи, які передбачають малювання, прослуховування музики, ліплення тощо
- Ігрові вправи - допомагають у розвитку різного роду навичок.
- Розвиток навичок:
  - дрібної моторики - ліплення, каліграфія.
  - артикуляційної моторики.
  - слухової і зорової уваги і пам'яті.
  - аналізу і синтезу, впізнавання і узагальнення предметів.
  - вміння планування діяльності.
  - різних видів мислення.
  - соціальної взаємодії з оточуючими.
  - критичного і позитивного мислення.

Корекційно-групова робота - тренінги, методики по вивченню особистісних особливостей і міжособистісних відносин і т.ін.

Робота з учнями із різних груп спрямована на розвиток, корекцію емоційного фону, зниження рівня тривожності. Діагностичні методики і корекційна робота підбираються індивідуально, з урахуванням причини постановки на облік і вікових та індивідуальних особливостей учня. Учні групи особливої уваги відвідують заняття гуртка «Юний психолог», де вони опрацьовують і вчать керувати і направляти свої емоції [26].

З моменту початку пандемії, характер роботи носить комбінований характер з дозволу батьків, це і індивідуальні зустрічі в школі з дотриманням санітарних норм і консультації за допомогою доступних месенджерів та соціальних мереж.

Учні відвідуючи гурток розвивають свої навички, пробують щось нове і вдосконалюють наявні навички.

Для своєчасної допомоги учні не тільки перебувають на будь-яких обліках, але і для профілактики виникнення різних ситуацій серед учнів спеціальної школи, проводиться наступна робота: на онлайн заняття гуртка, запрошуються фахівці з різних областей психології, де в учнів є можливість не тільки дізнатися щось нове, а й задати свої питання.

ВИСНОВКИ

Теоретико-емпіричне дослідження правої вихованості підлітків з інтелектуальними порушеннями змогу узагальнити такі найбільш суттєві його результати.

1. Правова соціалізація людини активізується у підлітковому віці, це стосується і підлітків з інтелектуальними порушеннями, тому, у межах правового опосередкування поведінки особистості категорія вихованість представлена поняттям «правова вихованість». Виховання є одним з видів діяльності по перетворенню людини або групи людей. Це практико-перетворююча діяльність, спрямована на зміну психічного стану, світогляду і свідомості, знання і способу діяльності, особистості та ціннісних орієнтацій вихованця. Свою специфіку виховання виявляє у визначенні мети і позиції вихователя по відношенню до вихованця.

2. Будь-яка дитина потребує поважного ставлення до себе, опіки та підтримки власних можливостей. Дитина з інтелектуальними порушеннями потребує особливого захисту та допомоги у реалізації своїх прав. Діти з інтелектуальними порушеннями найчастіше не ідентифікують прояви дискримінації стосовно до себе. У зв'язку зі зниженим інтелектом їм важко відстоювати свої права.

Забезпечення декларованих законодавством прав дитини, надання їй допомоги в їх захисті залежить від професійного рівня педагога, від бажання допомогти дитині знайти вихід у кожній конкретній життєвій ситуації, та від умов організації виховного процесу.

3. Необхідно зазначити, що при побудові методики дослідження учнів підліткового віку з порушеннями інтелекту враховувалися обмежені можливості сприймання ними юридичної термінології, розуміння значення певних правових дій, здатності аналізувати та робити висновки. Можливості дітей враховувались при виборі способу виявлення знань

(використання індивідуальної бесіди, врахування мовленнєвого оформлення).

Узагальнення та математична обробка отриманих емпіричних даних дали змогу визначити відсоткове співвідношення рівнів сформованості правової вихованості в учнів з інтелектуальними порушеннями. Виявлено, що 50% досліджуваних школярів мають середній рівень сформованості правової вихованості. У 40% учнів з порушеннями інтелекту виявлено низький рівень сформованості правосвідомості. І лише 10% досліджуваних показали сформованість правової вихованості на достатньому рівні. Високого рівня сформованості правової вихованості в учнів не виявлено.

4. Дослідження показало необхідність формування та корекції правосвідомості у підлітків з інтелектуальними порушеннями з метою підвищення правової вихованості. Використання у виховній роботі закладу спеціальної освіти зазначених технологій забезпечує підвищення її рівня

Формуванню правової вихованості підлітків сприяє використання у навчально-виховному процесі спеціального закладу освіти методів корекційно-виховного впливу, що забезпечують формування свідомості, організацію діяльності та засвоєння досвіду правомірної поведінки, стимулювання поведінки, вихованості та діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Нові методології виховання підростаючого покоління. Український соціум. – 2004. – № 1 (3). – С. 88-94.
2. Бойко Д.М. Особливості засвоєння старшокласниками правових знань. Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К. – 2003. – Том 5. – Частина 1. – С.27–31.
3. Бойков А.Д., Каминская В.И., Ратинов А.Р., Степанов В.В., Шляпочников А.С. Правовая культура и вопросы правового воспитания. Сборник научных трудов. – М. : Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1997. – 202 с.
4. Васильев В.Л. Предупреждение правонарушений несовершеннолетних. – Л. : «Знание», 1980. – 35 с.
5. Васькович Й. Проблема правового виховання молоді. Право України. – 1997. – №2. – С. 49–50.
6. Ветров Н.И. Профилактика правонарушений среди молодежи . – М. : Юрид. лит, 1980. – 184 с.
7. Воєцька Т.В., Горобець Н.В. Формування соціального досвіду учнів у процесі правового і морального виховання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції „Гуманізація навчально-виховного процесу як засіб попередження правопорушень серед учнівської та студентської молоді” /За ред. В.М. Герасименка. – К.: ІСДО МО України, 1994. – С. 181-184.
8. Володько М.В., Карпов О.М. Правове виховання в школі, сім’ї – основа профілактики правопорушень серед учнівської молоді: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції „Гуманізація навчально-виховного процесу як засіб попередження правопорушень серед учнівської та студентської молоді” / За ред. В.М. Герасименка. – К.: ІСДО МО України, 1994. – С. 120-122.

9. Головченко В.В., Нелін Г.І. Правове виховання учнівської молоді: Питання методології та методики. – К.: Наукова думка, 1993. – 138 с.
10. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. Право України. – 2005. – №4. – С 24–25.
11. Гетьман А.П., Герасіна Л.М., Данильян О.Г. Правове виховання в сучасній Україні /за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – С. 10–71.
12. Губарь О.М. Тенденции развития правосознания молодежи в современной Украине. Молодежь и государство: Материалы II междунар. науч.-практ. конф., г. Святогорск, 24-26 октября 2003 г. – Святогорск, 2003. – С. 69.
13. Гурлева Т.С. Развитие автономной ответственности у подростка: аргументы „за”. Практична психологія та соціальна робота / – 2003. – №9. – С. 64-68.
14. Гринь И. Правовое воспитание несовершеннолетних. Беспризорник. – 2012. – № 2. – С. 61–65.
15. Детская правовая школа: актуальные вопросы организации правового воспитания несовершеннолетних / под общ. ред. Е.А. Певцовой. – Ярославль – М., 2011. – 156 с.
16. Дзьобань О.П. До питання про місце правового виховання в сучасному українському суспільстві. Правова культура і громадянське суспільство в Україні : стан і перспективи розвитку. – 2009. – № 103. – С. 66–68.
17. Дзьобань, О. П., Мануйлов Є. М. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти. Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 407–416.
18. Дмитрієва О.І. До питання формування правосвідомості старшокласників з порушеннями слуху. Збірник наук. праць Кам'янець-

Поліського державного університету. Серія : Соціально-психологічна. Вип. 6. – 2006. – С.117–118.

19. Дмитрієнко Ю.М. Підходи до дослідження правової свідомості підлітків. Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 26–31.

20. Евдеева Н.В., Перов О.Ю. Правосознание и правопонимание: диалектика взаимодействия. Современное право. – 2007. – №7. – С. 49–50.

21. Елизарова М.А., Соловьев А.Ю. Правосознание молодежи: проблема формирования. Вестник Владимирского юридического института. – 2009. – № 4. – С. 63–66.

22. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии: Учебник для вузов. – М. : Юрист, 1996. – 631 с.

23. Загрева В. Виховання в учнів поваги до законів і права. Рідна школа. – 2002. – №10. – С. 65–67.

24. Зырянов М.Ю. Правосознание и правовое воспитание. Вестник Бурятского государственного университета. – 2009. – № 6а. – С. 41–47.

25. Іващенко С. Правова культура в контексті національного виховання. Освіта і управління. – 1999. – №4. – С. 107–115.

26. Ипполитов Ф. Правовое воспитание: с чего начать. Семья и школа. – 1990. – №11. – С. 23–26.

27. Іщенко Л. Наступність у правовому вихованні. Початкова школа. – 1998. – №9. – С. 31–34.

28. Калиновський Ю.Ю. Медійний вплив на процес формування правосвідомості та правової культури українського суспільства. Грані. – 2005. – №6. – С. 100–104.

29. Капустин А.И. Пузанов Б.П., Ковтанюк П.Е. Правовое обучение и воспитание в коррекционной школе – важный этап формирования социально-зрелой личности, гражданина правового государства. Закон і підліток : Матеріали обласної науково-практичної конференції, Донецьк, 27 жовтня 2000 р. / Гол. ред. Ю. Л. Титаренко. – Донецьк : ДІВС, 2001. – С. 28–29.

30. Клімова Г.П. Правове виховання громадян України в сучасних умовах. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія. – 2006. – № 5. – С. 108–114.
31. Ляшенко О.О. Правове виховання учнів з вадами інтелектуального розвитку в навчально-виховному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03. «Корекційна педагогіка». – К., 2010. – 19 с.
32. Магдик О.О. Правове виховання школярів: теорія, досвід, проблеми. Методика. – 1999. – №2-3. – С. 53–54.
33. Максимова М.Ю. Психологічна профілактика вживання підлітками алкоголю та наркотиків. – К. : Перун, 1997. – 208 с.
34. Мацук Л. Правове виховання дітей у сім'ї. Наукові записки ТДПУ : Педагогіка. – 2002. – №2. – С. 17–19.
35. Методические рекомендации по непрерывному правовому воспитанию школьников (О.В. Борисова, Т.Н. Мирошниченко, О.П. Песоцкая). – К., 1989. – 16 с.
36. Миньковский Г.М. Система и основные условия эффективности правового воспитания молодежи. Проблемы правового воспитания молодежи / Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Юрид. лит., 1994. – С. 6-9.
37. Максимов, С.І. Методологічні основи правового виховання. Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2010. – № 6. – С. 53–62.
38. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. – СПб.: Речь, 2003. – 350 с.
39. Никитин А.Ф. Формирование правовых взглядов и убеждений учащихся. Формирование правосознания и поведения учащихся / Под ред. Г.П. Давыдова. – М.: АПН СССР, 1981. – С. 36–50.
40. Обухов В.М. Влияние правового воспитания на формирование правосознания и поведения школьников. Правовое воспитание школьников (Из опыта работы) / Сост.: Г.П. Давыдов, А.Ф. Никитин,

В.М. Обухов. – М.: Просвещение, 1979. – С. 58–60.

41. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навчально-методичний посібник. – К. :КВіАН, 1996. – 352с.

42. Оксамитный, В.В. Правовое воспитание – важный фактор формирования социально активной личности. – Киев : Наук.думка, 1986. – 76 с.

43. Орлова О.О. Методологічний аналіз інтерпретації поняття «правове виховання». Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 2. – С. 8–16.

44. Правовая грамотность подростка. Научный потенциал регионов на службу модернизации. – Астрахань: АИСИ, 2011. – С. 216–220.

45. Правовое воспитание: понятие, формы, методы <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/pravovoe-vozpitanie.html>.

46. Рабинович П.М. Правове навчання і виховання школярів : шляхи вдосконалення методики. Рад. школа. – 1983. – №12. – С. 42–44.

47. Ратинов А.Р. Правовая психология и преступное поведение. Теория и методология исследования. – Красноярск : Изд-во Красноярского университета, 1988. – 256 с.

48. Синьов В.М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. – К. : «НП Леся», 2010. – 770 с.

49. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. – М.:Изд-во МГУ, 1989. – 213 с.

50. Степанов В.Г. Психология трудных школьников. – М.: Издательский центр «Академия», 1996. – 320 с.

51. Суранчиева, Г.Т. Роль правового воспитания в системе формирования правового сознания несовершеннолетних. Вестник КРСУ. – 2007. – № 10. – С. 153–155.

52. Туряницька В.В., Лемак В.В., Горінецький Й.І. Правова освіта та правове виховання – один із напрямів профілактики протиправної

поведінки неповнолітніх : проблеми та шляхи їх вирішення. – К. : Основа, 2004. – 180 с.

53. Фіцула М. М. Правове виховання учнів : Методичний посібник . – К. : ІЗМН, 1997. – 148 с.

54. Яковлев А.М. Индивидуальная профилактика преступного поведения. Социально-психологический аспект: Учебное пособие. – М.:Изд-во ГВШ МВД 1987. – 227с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Зелінська Світлана Миколаївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
  - самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
  - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
  - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
  - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
  - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
  - не підроблювати документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
  - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
  - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
  - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

Зелінська Світлана

_____ (дата)

_____ (ім'я, прізвище)

(підпис)